

Słowa kluczowe: Ananiasz Szirakaci; Armenia; Historia nauki; Patrystyka orientalna

Keywords: Ananias of Sirak, Armenia, History of Science, Oriental Patristics

Ks. Marek Starowieyski

ANANIASZ SZIRAKACI (OK. 600 - OK. 670) I JEGO „AUTOBIOGRAFIA”

1. ANANIASZ SZIRAKACI I JEGO DZIEŁO

Ananiasz Szirakaci, jedna z wybitniejszych postaci armeńskich VII wieku, jest postacią mało znaną i to nie tylko w Polsce, nie wspominają go nie tylko *Encyklopedia katolicka*, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, ale także tak ważne encyklopedie jak: *Enciclopedia cattolica*, *Encyclopaedia Britannica* i najnowsza encyklopedia Brockhausu.

A przecież jest on jednak postacią ważną w dziejach kultury armeńskiej z kilku powodów; słusznie nazywany ojcem nauk ścisłych w Armenii. Był bardzo wszechstronnym uczonym - choć nazywanie go armeńskim Newtonem wydaje się nieco przesadzone¹ - ponieważ jego dzieła dotyczą wielu dziedzin: filozofii, kosmologii, geografii, matematyki, chronologii itd. Wszystkie te nauki pierwszy wprowadził do Armenii, gdzie wprawdzie teologia i historia rozwijały się od ponad dwustu lat, niemniej nauki ścisłe były nieobecne. Jego wiedza opierała się na źródłach greckich - był uczniem wybitnego uczonego greckiego Tychika z Trebizondy i wiadomości od niego otrzymane przekazał Ormianom. Był ostatnim przedstawicielem tzw. szkoły hellenofilskiej w Armenii i postacią przejściową pomiędzy światem starożytnym a średniowieczem. Zostawił też swoją autobiografię, jedyną w historii literatury armeńskiej, ciekawą ponadto, bo dwupoziomową: zawiera ona bowiem nie tylko jego autobiografię, ale także żywot jego mistrza,

1 D.M. Lang, *Armenia kolebka cywilizacji*, tł. T. Szafar, Warszawa 1975, 243 n.

Tychika, dzięki czemu otrzymujemy w niej również ciekawe wiadomości z dziedziny literatury bizantyńskiej.

Ananiasz urodził się na przełomie VI i VII wieku, we wsi Anania, w prowincji Szirak, stąd przydomek Szirakaci (lub Szirakuni, spolszczony - Szyracki, błędnie Szirakawanci); ponieważ stolicą tego kraju było ważne miasto Ani, nazywano go też Aneci. Pochodził prawdopodobnie z bogatej rodziny właścicieli ziemskich, co pozwoliło mu na długie podróże poza granicami Armenii. Pędzony więc głodem nauki poszukiwał nauczyciela, którego w Armenii nie mógł znaleźć. Wyruszył więc do Theodosiopolis (dzisiejsze Erzerum), gdzie niejaki Eleazar polecił mu udać się do Armenii IV, do wybitnego uczonego Christosaura (lub Christodota), nie wiemy jednak, gdzie on nauczał, może w stolicy prowincji - Martyropolis? Ananiasz, niestety, zawiódł się na tym nauczycielu - stwierdził bowiem, że jego sława nie odpowiada poziomowi jego wiedzy i po sześciu miesiącach opuścił go, zamierzając udać się do Konstantynopola w poszukiwaniu wiedzy, kiedy napotkani znajomi powiedzieli mu o znakomitym uczonym mieszkającym w Trebizondzie, Tychiku, po armeńsku Tigikos. Do Konstantynopola, wbrew wiadomościom w niektórych pracach i encyklopediach, Ananiasz prawdopodobnie nie dotarł.

Spotkanie z Tychikiem, wywarło decydujący wpływ na jego życie. Dzięki *Autobiografii* Ananiasza możemy zrekonstruować również życie tego wybitnego, a równocześnie niezauważonego filozofa i nauczyciela².

Tychik urodził się ok. 560. Około 580 roku był w Armenii jako żołnierz armii bizantyńskiej pod dowództwem Jana Mystakona. Opanował wtedy tak biegle język armeński, że mógł bez przygotowania czytać po armeńsku tekst grecki. Około 606 roku został ranny pod Antiochią, gdzie stracił również cały majątek. Po wyleczeniu opuścił po prawie dwudziestu pięciu latach służbę wojskową i postanowił poświęcić się nauce. Udał się najpierw z pielgrzymką do Jerozolimy, następnie trzy lata przebywał w Aleksandrii, rok w Rzymie i około 610 roku przybył do Konstantynopola, gdzie przez pięć lat słuchał znakomitego filozofa, którego imienia Ananiasz niestety nie podaje. Było to na początku panowania cesarza Herakliusza, gdy patriarchą Konstantynopola był Sergiusz. W końcu, około 615 roku osiadł w rodzinnej Trebizondzie i sława jego ściągała tam licznych uczniów, nawet z Konstantynopola; w mieście tym nie zgodził się pozostać, ani też potem, do niego powrócić mimo nalegań cesarza i patriarchy. Do Trebizondy, w latach 615-620, przybył również Ananiasz i studiował u niego około ośmiu lat. Tychik mógł więc umrzeć najwcześniej około 628-630 roku. Niestety, są to jedyne wiadomości, które posiadamy o tym filozofie; nie znamy żadnych tytułów jego dzieł.

2 Nie wspominają o nim leksykony dotyczące świata antycznego, m.in. *Realencyclopädie* Pauly-Wissowa.

Wiadomości o Tychiku, zawarte w *Autobiografii* Ananiasza, stanowią podstawę naszych wiadomości o tym uczonym greckim.

Tychik, prócz ogromnej i wszechstronnej wiedzy, posiadał znakomitą i bardzo wszechstronną bibliotekę, bogatą w dzieła greckie nieznanne w Armenii. Z niej obficie korzystał Ananiasz. Wszechstronność Tychika i bogactwo jego biblioteki uformowały bardzo wszechstronny umysł przyszłego uczonego armeńskiego.

Po powrocie do Armenii, Ananiasz rozpoczął pracę jako nauczyciel, stąd jego tytuł wardapeta. Skarży się jednak na niewdzięczność i niestałość uczniów, na lenistwo umysłowe swoich współrodaków, na intrygi skierowane przeciw niemu i w końcu na nieuctwo panujące w Armenii (to samo mówił o Armenii swoich czasów Tychik). Podejrzewamy, że obraz ten jest jednak retorycznie przesadzony.

A jednak Ananiasz zyskał w Armenii taką sławę, że patriarcha Anastazy (661-667) polecił mu zreformowanie kalendarza (sprawa lat przestępnych), o czym donosi historyk armeński Stefan z Tarawu (Taronbeci, z Asoliku) z XI wieku³. Reforma nie została dokonana z powodu śmierci patriarchy; wprowadzono ją dopiero w 1084 za Grzegorza Magistrosa. Data śmierci patriarchy Anastazego Akorci (667 rok) stanowi jedyną pewną datę - po niej umarł Ananiasz.

Dzieło Ananiasza jest bardzo wszechstronne, i dopiero po wydaniu krytycznym całości dzieł przez Aśota Abrahamiana w 1944 roku można było zacząć badać jego twórczość. Abrahamian wydał bowiem 25 większych i mniejszych dzieł, spośród których 13 stanowią dzieła nieznanne; w wielu z nich poprawiał tekst, opierając się na lepszych rękopisach. Wydanie opatrzył Abrahamian długim wstępem, niestety po ormiańsku, ze streszczeniem angielskim i rosyjskim, w którym wydawca omawia dzieła Ananiasza z punktu widzenia bibliograficznego, filologicznego, literackiego i historycznego.

Również zasługą nauki ostatnich lat jest odzyskanie dla Ananiasza, spośród dzieł Mojżesza z Chorenu⁴, jego *Geografii*, choć zdania są jeszcze podzielone i czasami bywa przypisywana również Filonowi Tirokaci, działającemu w VII wieku⁵. Dzieło to tak charakteryzuje D.M. Lang:

„Praca ta korzysta mniej więcej z piętnastu starożytnych źródeł, między innymi z dzieła Ptolomeusza. W pierwszej części *Geografii* Ananiasz podaje ogólne wiadomości o kulistości ziemi, jej rzeźbie, strefach klimatycznych, morzach

3 [Anastazy] miał nadzieję dać Ormianom stały kalendarz, jaki mają inne narody. Nakazał więc Ananiaszowi Szirakaci ustalić cykl, na którym ustalił stały kalendarz. Anastazy postanowił zwołać synod biskupów, aby potwierdzić tę reformę, ale umarł po sześcioletnim panowaniu. Cytuję za H. Berbérian, art. cyt. niżej, 189.

4 SWPW, s. 155-156, par. 13-14.

5 SWPW, s. 74.

i oceanach. Druga, bardziej wyczerpująca część omawia trzy znane wówczas części świata: Europę, Libię (Afrykę) i Azję. Część obejmująca Europę podzielona jest na dwanaście krajów, Libia na osiem, Azja zaś na trzydzieści osiem. Opisując każdy kraj, autor uwzględnia jego granice, położenie, mieszkańców i ich obyczaje, nazwy mórz, gór i rzek a także zasoby naturalne, florę i faunę. Jak się można spodziewać, Ananiasz Szyracki jest szczególnie dobrze poinformowany o krajach Azji południowo-zachodniej, a mianowicie Persji, Mezopotamii, Azji Mniejszej, Gruzji i Kaukazie. Bogactwo danych przytoczonych na temat Armenii jest tak ogromne, że najlepsze atlasy etnograficzne i historyczne Armenii w bardzo szerokim zakresie opierają się na jego informacjach”⁶.

Ananiasz był wybitnym matematykiem. W *Traktacie o matematyce*, stanowiącym wprowadzenie w matematykę i opatrzonym tablicami, zajmuje się również astronomią, meteorologią, geografą, fizyką, jak i problemami związanymi z obliczaniem kalendarza; do niego dołączono *Problemy i rozwiązania*. Jego *Traktat o miarach i wagach* opiera się na dziele Epifaniusza z Salaminy, pod tym samym tytułem, oraz na tradycji armeńskiej. Wiadomości Ananiasza na temat kalendarza mają wielkie znaczenie dla jego historii⁷.

Kanonikon: dzieło zbierające ówczesną wiedzę (*trivium* i *quadrivium*); *Autobiografia* stanowiła wstęp do niego; *Traktat na temat Paschy* - ustalenie daty Paschy, które stanowiło w starożytności poważny problem; *Traktat o Epifanii*, w którym autor udowadnia, że Epifania i Boże Narodzenie należy obchodzić w ten sam dzień - szóstego stycznia.

Poglądy kosmologiczne tak charakteryzuje D.M. Lang:

„Był nowatorem, który negował starodawne przeświadczenie, jakoby ziemia była płaska i otoczona oceanem; nie chciał też wierzyć, jakoby ziemia spoczywała na grzbiecie znacznej liczby słoni, raczej sądził, że podtrzymuje ją atmosfera i wiatry: «Ziemia jest w środku, dookoła ziemi wszędzie jest powietrze, a niebo otacza ziemię ze wszystkich stron». Świat - i tu Ananiasz nie był w stanie wyzwoić się od konwencjonalnych wierzeń - składa się z czterech żywiołów: ognia, powietrza, ziemi i wody. Żywioły te splecione są nierozdzielnie według z góry określonego wzorca wzajemnego oddziaływania. Świat znajduje się w nieustającym procesie ruchu i ewolucji: «Narodziny są początkiem unicestwienia, unicestwienie zaś ze swej strony staje się początkiem narodzin. Z tego nieśmiertelnego paradoksu ziemia czerpie swój odwieczny byt»”⁸.

6 D.M. Lang, *op.cit.*, 243.

7 A. Srobel, *Ursprung und Geschichte des frühchristlichen Kalenders*, (TU 121), Berlin 1977, s. 165.

8 D.M. Lang, *op.cit.*, 243 n.

Jego myśl kosmologiczną podjęli w XI wieku Grzegorz Magistros, a w XIII Jan z Erzynki (Erzynkaci).

Jego poglądy filozoficzne tak charakteryzuje Z. Kuksewicz:

„Silnie w jego myśli zaznaczone zainteresowania religijne oraz czerpany z chrześcijańskich źródeł obraz świata są wszakże wzbogacane przez ograniczone zainteresowania świeckie. Uznając, że Biblia nie podaje pełnych informacji o świecie, uważa za celowe uzupełnienie jej przez wątki pochodzące z nauk i od autorów pogańskich. Ceni też wysoko rolę dowodu i doświadczenia. Przyrodę pojmuje jako kosmos, widzi w niej ciągły proces powstawania i niszczenia, określając niszczenie jako początek powstawania, a powstawanie jako początek niszczenia i podkreślając ciągłość zmian w świecie. Silne zainteresowanie się światem wyraża się w jego wyjaśnieniach budowy oraz powstawania świata. Tłumaczy, w jaki sposób zbudowany jest wszechświat podając opis sfery ognia, wody i powietrza rozpościerającego się nad ziemią. Tłumaczy też formowanie się obecnego kształtu ziemi z lądami i morzami”⁹.

Dzieło Ananiasza wywarło wielki wpływ nie tylko na rozwój nauki w Armenii - jest jej punktem wyjścia. Dzięki niemu elity ormiańskie mogły studiować nauki ścisłe w swoim języku. Wywarł również wpływ na rozwój nauki w sąsiadującej z Armenią Gruzji.

Jeśli chodzi o jego *Autobiografię*, której przekład dołączamy, jest ona przekazana w dwóch wersjach: wybrakowanej, wydanej pośród dzieł Ananiasza przez K.P. Patkaniana (Patkanowa) w Petersburgu w 1877 roku, który przełożył ją na język rosyjski. Powtórnie wydał ją L. Aliszan w Wenecji w 1901 roku. Wersję kompletną wydał J. Daszian, w katalogu rękopisów armeńskich Mechitarystów we Wiedniu, w 1895 roku, a następnie A. Abrahamian we wspomnianym wydaniu dzieł Ananiasza, opartym jednak na późnych rękopisach (XVII i XIX wiek).

Autobiografię posiadamy w dziewięciu rękopisach armeńskich, jednakże dość późnych (z XVI-XIX wieku), stąd też najlepsze nawet wydanie musi budzić wątpliwości co do jego wierności, w stosunku do tekstu jaki wyszedł spod pióra jej autora. Wydaje się jednak, że należy brać razem te obydwie wersje, które posiadają własne wiadomości, wzajemnie uzupełniające się. Niestety, jak dotąd nie posiadamy krytycznego wydania tego dość jednak ważnego dzieła kultury armeńskiej.

Przekład tu podany opiera się na wersji dłuższej, opartej na najlepiej dziś wydanym tekście A. Abrahamiana, z uzupełnieniami wybrakowanej, podczas gdy

9 Z. Kuksewicz, *Zarys filozofii średniowiecznej. Filozofia bizantyńska, krajów zakaukaskich, słowiańska, arabska i żydowska*, Warszawa 1982, 283 n.

powszechnie używany przekład angielski pióra Conybeare tłumaczy (z języka rosyjskiego) wersję wybrakowaną.

Niewielka autobiografia Ananiasza Szirakaci jest ciekawym dokumentem życia intelektualnego Armenii i wschodnich części Cesarstwa w wieku VII.

2. AUTOBIOGRAFIA¹⁰

Ja, Ananiasz Szirakaci, ze wsi Anania, studiowałem wszystkie dzieła naszego narodu armeńskiego a także Pismo Święte i z dnia na dzień oświecałem oczy¹¹ mojego ducha idąc za słowami Psalmisty, i słyszałem codziennie błogosławieństwa mędrców i tych, którzy poszukując mądrości, jak nauczał Salomon: *Zdobądź mądrość a wypędź niewiedzę i nazywaj ciemnościami tego, kto ją zrodził*¹² oraz *Ty odmówiłeś wiedzy, a więc ja z kolei ciebie odrzucę*¹³. Tak więc ja, przerażony tymi groźbami chciałem znowu osiągnąć błogosławieństwo i pragnąłem opanować filozofię. Czując wielką potrzebę wiedzy o liczbach, którą uznawałem ją za matkę wszelkiego poznania, uważałem, że nie ma harmonii bez liczb.

A ponieważ nie było nikogo w Armenii, kto by znał filozofię i nawet nie znajdowałem tam książek naukowych, udałem się wtedy do krainy Greków. Przybywszy do Theodosiopolis¹⁴ znalazłem tam człowieka mądrego i obznajomionego z piśmiennictwem kościelnym, imieniem Eleazar¹⁵. On to mi powiedział, że w prowincji Armenii Czwartej¹⁶ mieszka matematyk imieniem Christosatur¹⁷. Udałem się do niego i znalazłem tak, jak mi było powiedziane. Pozostawałem u niego sześć miesięcy, ale stwierdziłem, że nie ma on wiedzy dostatecznej.

Następnie, gdy gotowałem się już do wyjazdu do Konstantynopola, kiedy spotkałem współobywateli, którzy stamtąd właśnie powracali i powiedzieli do mnie:

10 Przekład oparto na tłumaczeniu francuskim H. Berbérian, REtAr 1(1964) 189-194 z komentarzem P. Lemerle, *ibidem*, 195-202. Istnieje przekład angielski, oparty na tłumaczeniu rosyjskim: F. Conybeare, ByzZ 6(1897) 572-574.

11 Por. Ps 13,4.

12 Por. Mdr 7, 8-30 (?)

13 Por. Oz 4,6.

14 Dzisiejsze Erzurum, tu nazwa grecka; inne nazwy: Carana, Garin, Arsaruni. Ważna forteca bizantyńska na granicy z Persją.

15 Postać bliżej nieznana.

16 Prowincja powstała po podziale Armenii przez Justyniana. Stolica Martyropolis, dziś Sivan.

17 Postać bliżej nieznana, nie wiemy Ormianin czy Grek. W tekście podano imię ormiańskie, po grecku brzmi ono Christodotos.

„Dlaczego chcesz podjąć tak długą podróż? Tychikos, uczonec bizantyński, mieszka niedaleko nas, na brzegach Morza Czarnego, w mieście zwanym Trebizonda¹⁸. Jest to człowiek bardzo uczonec, znający literaturę i język armeński, sławny wobec króla”.

Zapytałem ich: „Skąd o tym wiecie?” Oni odpowiedzieli:

„Widzieliśmy wiele osób z różnych stron, które odbywały podróż, by udać się do niego z powodu jego wielkiej wiedzy. Teraz nawet mieliśmy jako towarzysza podróży Filagriusza¹⁹, diakona patriarchy z Konstantynopola, który przyprowadził do niego wielu młodych ludzi, aby on ich pouczał. Przybywszy do Synope spotkaliśmy naszych przyjaciół i opuściwszy go, wędrowaliśmy dalej lądem. Jeśli się więc pośpieszysz, znajdziesz tam jeszcze Filagriusza”.

Otrzymawszy tę wiadomość, z sercem pełnym radości wychwalałem Opatrzność, która natychmiast wysłuchuje prośb swoich sług, jak powiedziano: *Proście, a otrzymacie*²⁰. Wyruszyłem więc i znalazłem Tychika w martyrium św. Eugeniusza²¹, i wyłożyłem mu powód swojej podróży. On zaś przyjął mnie z radością i rzekł:

„Dziękuję Bogu, który cię tu posłał w poszukiwaniu wiedzy, abyś ty z kolei zaniósł ją do kraju św. Grzegorza²². Jestem bardzo szczęśliwy, że kraj ten skorzysta z moich wykładów, ponieważ ja, w mojej młodości, żyłem szczęśliwie w Armenii. Cieszę się, że moja wiedza tam dotrze, ponieważ w tamtych czasach panowała tam niewiedza”.

I Pan sprawił, że znalazłem u niego łaskę. Ukochał mnie on bowiem jak syna i nauczył mnie wszystkiego, co wiedział do tego stopnia, że wszyscy, moim współkoledzy - a byli oni z dworu królewskiego - zazdrościli mi.

Pozostawałem u niego osiem lat i otrzymałem doskonałą wiedzę matematyczną, a równocześnie poznałem elementy innych nauk. Czytałem wiele ksiąg,

18 Dziś Trabzon, gr. Trapezos. Miasto o dużym znaczeniu strategicznym i kulturalnym nad brzegami Morza Czarnego, zniszczone przez Gotów w 260 roku, w epoce bizantyńskiej odbudowane za Justyniana, otoczone potężnymi murami.

19 Postać bliżej nieznaną.

20 Mt 7,7 par.

21 Eugeniusz pochodził z Trebizondy. Za zniszczenie posagu Mitry został umęczony wraz z towarzyszami (Walerianem, Kandydem i Akwilą - ten ostatni najpierw go zdradził, a potem się nawrócił) i skazany na śmierć za cesarza Dioklejana. Święto 20, 21 stycznia. Jego Martyrium znajdowało się w płd. części Trabzon. Dziś jest to meczet Yeni Cuma Cami z wnętrzem bazylikowym świadczącym o świetności sanktuarium. Por. BHG 608y-613; K.P. Todt, LThK 3, 1995³, 983; J.O. Rosenqvist, ABol 107 (1989) 39-64.

22 Chodzi o św. Grzegorza Oświeciciela (ok. 240 - ok. 330), apostoła i patrona Armenii, który ok. 314-315 nawrócił króla Tyrydatesa IV i wprowadził chrześcijaństwo do Armenii. Jego żywot spisał Agatangelos. Tradycja przypisuje mu autorstwo szeregu utworów. Por. SWPW, s. 85-86.

których nie przełożono na nasz język, ponieważ wszystko znajdowało się u niego: książki znane i sekretne, książki świeckie i naukowe, książki historyczne i medyczne, i te, które dotyczą chronologii. Po cóż mam je jednak cytować z osobna, ponieważ nie było książek, których nie znalazłbym u niego. On zaś do tego stopnia był napełniony przez Ducha Świętego łaską przekładania, że skoro chciał tłumaczyć książki greckie, nie wahał się jak czynią to inni tłumacze, ale czytał je po armeńsku, jak by to były książki napisane po armeńsku. A ponieważ nie chcę was pozostawiać w niewiedzy wielkich cnót tego człowieka i jego ogromnej erudycji, opowiem, jak on się nauczył naszego języka i jak zdobył tak wielką wiedzę.

Pochodził on z prowincji Pontu, z miasta Trebizondy. Zaciągnięty do oddziałów generała Jana²³ za cesarza Tyberiusza²⁴, pozostawał w Armenii aż do czasów cesarza Maurycego²⁵. Tam studiował nasz język i naszą literaturę. Kiedy zaś armia perska zaatakowała armię grecką koło Antiochii, on się tam znajdował i został ranny w walce. Schronił się wtedy do Antiochii, ale wszystkie jego dobra zostały zrabowane²⁶. Wiele dni chorował; cierpiał również z powodu utraty swoich dóbr. Prosił więc Boga, aby On uleczył jego rany. Uczynił wtedy następujący ślub: „Jeśli dzięki łasce dasz mi zdrowie, nie będę gromadził zwodnych bogactw, ale oddam się poszukiwaniu skarbów wiedzy”, jak mówi Mędrzec: *Szukajcie wykształcenia a nie pieniędzy, mądrość zaś przekładajcie nad złoto najczystsze*²⁷.

I Bóg udzielił mu tego, czego pragnął. Uzdrawiony wyruszył do świętego miasta Jerozolimy, gdzie pozostawał miesiąc, nim wyjechał do Aleksandrii. W tym mieście studiował trzy lata. Potem udał się do Rzymu i po rocznym pobycie odjechał do Konstantynopola, gdzie spotkał człowieka sławnego, nauczyciela z Aten, miasta filozofów, który pouczał filozofów w tym mieście [Konstantynopolu]²⁸. Dlatego też uczęszczał na jego wykłady, a uzyskawszy wiedzę doskonałą, powrócił do siebie. A choć patriarcha²⁹ i pierwsi miasta prosili go, by nie opuszczał miasta, on ich nie posłuchał, i powrócił do siebie, jak już napisałem. Powróciwszy zaś do

23 Jan Mystakon (Wąsacz), postać znana z historii Teofilakta Symoktty (1,9,4, Boor 55) i Teofanesa Wyznawcy. Był *magister militum per Orientem*, pobity przez Persów około 580, następnie dowódcą wojsk w Tracji, w końcu znowu dowódcą w Armenii ok. 591 roku. Pobyt Tychika w Armenii miał więc miejsce ok. 580 roku. Por. Lemerle, *op.cit.*, s. 197.

24 Cesarz Tyberiusz II, 578-582.

25 Cesarz Maurycy 582-602.

26 Było to koło 606 roku. Tychik mógł się udać do Antiochii i Jerozolimy, które pozostawały jeszcze greckie, a więc przed inwazją perską w 613-614 roku. Wiemy o wypadach Persów pod Antiochię w latach 606 i 607.

27 Por. Prz 8,10.

28 Postać nieznana. Jesteśmy około roku 610.

29 Patriarcha Sergiusz, 610-638.

swego kraju prowadził życie takie, jakim powinno być prawdziwe życie. Kilka lat potem gdy umarł przełożony szkoły [w Konstantynopolu], a żaden z jego uczniów nie posiadał takich samych kompetencji jak on, aby objąć po nim następstwo, zaproponowano Tychika - chciano bowiem go mieć na tym stanowisku, aby on go zastąpił. Otrzymał on również taki sam rozkaz od cesarza³⁰. Ale on odmówił oświadczając, że złożył ślub Królowi Niebieskiemu, że nie opuści tego miasta. I tak przybywano z Konstantynopola, aby się u niego uczyć. I, jak mi się wydaje, że to sam Bóg go pouczył, aby szerzyć u nas wiedzę.

Ja, pokorny Ormianin, nauczyłem się porządnie tej wiedzy, której zazdroścą królowie i przenieśliem ją do mojego kraju bez jakiegokolwiek pomocy, a tylko moim własnym wysiłkiem, wspierany modlitwami św. Grzegorza. Ale nikt mi nie był za to wdzięczny i nikt nie docenił mojej pracy, bo moi współrodacy nie lubią ani studiów ani nauk, są bowiem leniwi i szybko się męczą. Bowiem skoro tylko przybyłem, wielu było takich, co zbiegli się do mnie, aby się uczyć nie mając jednak zamiaru zakończyć nauki sądząc, że to, czego się nauczyli, wystarczało do ich sposobu życia i zaledwie mnie opuścili, sami zabrali się do nauczania tego, czego sami nie znali, nazywając się nauczycielami, choć ten tytuł im się nie należał. Obłudnicy i próżni! Udawali, że posiadali naukę i żądali, by inni nazywali ich Rabbi³¹. I to właśnie oni oskarżyli mnie o nieuctwo, oni, których ja sam wykształciłem! Ale gdybym ja był równie złośliwy jak oni, nie otworzyłbym ust aby pouczyć tych prawdziwych niewdzięczników. Jednak ja pamiętam słowa Pana, który powiedział: *Do Mnie należy zemsta, to Ja im odpłacę*³² i *Umieścili swoje złoto u bankierów, a gdy powrócę, będę domagał się procentów*³³ Ale ja nie odsunąłem nikogo z tych, którzy chcieli się uczyć i nikogo też nie odsunę w przyszłości.

Nauczyciele, którzy po mnie przyjdziecie, zostawiam wam to jako wieczny testament. Nie przeszkadzajcie tym, którzy lubią się uczyć, którzy pragną mądrości i wiedzy.

Chwała, cześć i moc Chrystusowi, który rozdziela dary teraz i zawsze i wiecznie. Amen.

30 Cesarz Herakliusz, 610-641.

31 Por. Mt 23,7.

32 Por. Rz 12,19, por. Hbr 10,30.

33 Por. Mt 25,25 nn.

Bibliografia:

Bibliografia pełna, uwzględniająca również prace po ormiańsku - R.W. Thomson, *A Bibliography of Classical Armenian Literature to 1500 AD*, Turnhout 1995, 97-100; 167 n.; Tu podajemy tylko prace w językach europejskich.

Wydania: K. Patkanian, Petersburg 1877; podstawowe wydanie dzieł wszystkich A. Abrahamian, Erywan 1944; *Dzieła o charakterze kosmologicznym* - A. Abrahamian, Erywan 1940; *Dzieła o charakterze kosmograficznym i Kalendarze* - A. Abrahamian, Erywan 1962 (z przekładem rosyjskim); *Kronika* - B. Sargissian, Wenecja 1904 (autorstwo wątpliwe); *Pytania i rozwiązania* - G. Ter-Mkrtschian, Walarszapat 1896; *Geografia: wśród dzieł Mojżesza z Chorenu* - S. Serafean, Amsterdam 1695; G. i W. Whiston, London 1736 (z przekładem łacińskim); J. Saint Martin, *Mémoires sur l'Arménie*, 2, Paris 1819, 301-394 (z przekładem francuskim); Wenecja 1843, 1863; K. Patkanian, St. Petersburg 1877 (z przekładem rosyjskim, wersja krótka); A. Soukry, Venise 1881 (reprint Wenecja 1967, jako dzieło Mojżesza z Chorenu, z przekładem francuskim, dłuższa wersja); A. Abrahamian, Erywan 1944; R.H. Hewsen, Delmar 1994; wydanie krytyczne: S. Eremian, *Patmabanasirakan Handes*, 1972, 4, 209-230, 1973, 1,238-252, 1973,2,261-274.

Przekłady: *Pytania i rozwiązania* (rosyjski): I.A. Orbeli, Petersburg 1918 = *Izbranie Trudy*, Erywan 1963, 512-531; *Kosmografia* (rosyjski) - K. Ter-Dawtian, S. Arewszatiana, Erywan 1962; *Autobiografia* - por. wyżej; *Geografia* por. wydania oraz - R.H. Hewsen, *The Geography of Ananias of Sirak Ašxarhac' oyc'. The Long and Short Recension*, Wiesbaden 1992; *Stychometria* - M. Stone, *Armenian C Lists. II The Stichometria of Anania of Shirak*, HTR 68(1975) 253-260; *Traktat o Wielkiejnocy* - F. Conybeare, *Ananias of Shirak (A.D. 600-c. 650), II. His Tract on Easter*, ByZ 6 (1897) 574-584; *Traktat o Bożym Narodzeniu* - Tenże, *Ananias of Shirak upon Christmas*, *The Expositor Times*, 4(1896) 321-327.

Opracowania: N. Petri, *Ananija Schirakazi: ein armenischer Kosmograph des siebten Jahrhunderts*, ZDM 114(1964) 269-288; R. Hewsen, *Science in Seventh Century Armenia: Ananias of Sirak*, *Islis* 49(1968) 32-45; H. Manandian, *Les mesures attribuées à Anania Sirakac'i converties en poids et mesures actuels*, *REtArm* 5(1968) 369-419; M. van Esbroeck, *L'origine de „Pemeniay” chez Anania Sirakac'i*, *REtArm* 19(1984) 487-489; J.P. Mahć, *Quadrivium et cursus d'études au VIIe siècle en Arménie d'après le K'mmikon d'Anania Sirakac'i*, *TrMem* 10 (1987) 159-206; J.R. Russel, *The Dream Vision of Anania Sirakac'i*, *REtArm* 21(1988/89) 159-170; Tenże, *The Book of the Six Thousand: an Armenian Magical Text*, *Bazmavep* 147(1989), 221-243.

O Geografii: K. Patkanow, *Iz nowago spiska Geografii pripisiwaemoi Moisieju Kohorenskomu*, *Žurnal Ministerstwa Narodnago Prosweszczenia* 1883, 2, 21-32; J. Marquart, *Eranšahr nach der Geographie des Pseudo-Moses Chorenaci. Mit historisch-kritischem Commentar und topographischen Exkursen*, Berlin 1901, repr. Wiesbaden 1970; F. Finek, *Kleinere mittelarmenische Texte*, *Zeitschrift für armenische Philologie* 1 (1903) 104-117 (warianty tekstu); A. Shaw, *Geography of Moses of Khoren*, *Pan-American Geologist* 67(1937) 263-280; R. Hewsen, *Armenia According to the Ašxarhac'oyc'*, *REtArm* 2(1965) 319-342; Tenże, *On the Date and Authorship of the Ašxarhac'oyc'*, 4(1967) 409-432; 13(1978-1979) 77-97; S. Eremian, *Ašxarhac'oyc'*, *Armianskaja geografia VII weka*, *Lraber* 1968, 2, 43-60; Tenże, *La reconstitution des cartes de l'atlas arménien du monde ou Ašxarhac'oyc'*, *REtArm* 14(1980), 143-155; G.R. Cardona, *Due note all' Ašxarhac'oyc'armeno*, *Annali Istituto Orientale di Napoli*, 18(1968) 460-462; Tenże, *Una recente ristampa dell' Ašxarhac'oyc' armeno*, *ibidem*, 204-206; Tenże, *L'India e la Cina secondo Ašxarhac'oyc'*, *Armeniaca*, Venice 1969, 83-97.

Artykuły w podręcznikach i encyklopediach: F. Tournebize, *DHGE* 2, 1914, 1432 n.; V. Inglisian, *Die armenische Literatur* [w:] *Handbuch der Orientalistik*, 1,7, Leiden 1963, 169 n.; S. Voicu [w:] *Complementi interdisciplinari di Patrologia*, Roma 1989, 585 (Ananiasz, Geografia); R. Thomson, *Ananias of Sirak* [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1, Oxford 1991, 84 n.; C. Renoux [w:] M. Albert i inni, *Christianismes orientaux*, Paris 1993, 149; V. Inglisian, *LThK* 1, 1957², 487; M. van Esbroeck, *LThK* 1, 19933, 594 n.; M. Starowieyski, *SWPW*, s. 13-14.